ARSLAN BİLGİN, F. (2023). "Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi ve Türkiye-Kafkasya İlişkileri".
***Karadeniz Araştırmaları*. XX/77: 29-42.**

KAFKASYA'NIN SOVYETLEŞTİRİLMESİ VE TÜRKİYE-KAFKASYA İLİŞKİLERİ*

Funda ARSLAN BİLGİN**

ÖZ

Kafkasya, coğrafi özellikleri ve yer altı kaynakları ile her zaman vazgeçilmez bir bölge olmuştur. Bölge, önemli petrol yataklarına ve tahıl bölgelerine ev sahipliği yaptığı gibi askeri yollara da sahip olması sebebiyle hem Rusya hem de diğer büyük devletler tarafından sürekli iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Kafkasya, özellikle de Rusya için hayati bir önem arz etmiş bu sebeple Çarlık döneminden itibaren bölge sürekli olarak ele geçirilmeye ve burada kalıcı bir hâkimiyet kurulmaya çalışılmıştır. Bölgenin coğrafi yapısı işgal edilmeyi zorlaştırmış fakat yine aynı coğrafi yapı sebebiyle de Rus güçlerine karşı birlik oluşturulamamıştır. Çünkü hem çok fazla etnik farklılık bulunmakta hem de bölgenin coğrafi yapısı birliktelik kurmak için engel teşkil etmektedir. Rusya, Kafkasya'yı 19. yüzyılda işgalini tamamlamış daha sonra ele geçirdiği bölgelerde kalıcı olabilmek için Kafkas halklarını asimile edip Ruslaştırma politikası uygulamıştır. Ruslaştırma politikası çerçevesinde askeri mücadelenin yanı sıra özellikle eğitim, din ve kültür alanlarında çalışmalar yaparak hâkimiyetini kuvvetlendirmek istemiştir. Fakat Kafkas halkları Rus yönetimini ve kültürünü benimsememiş ve sürekli bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Rusya'da gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Kafkasya için bağımsızlık umutları yeşermiş ve kısa süreli bir bağımsızlık süreci yaşanmıştır. Ancak Rusya'nın gerçek niyeti çok kısa bir süre sonra ortaya çıkmış ve Sovyet Rusya bölgeyi tekrar ele geçirmiştir. Böylece Rus baskıları bölgede yeniden kendini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Ruslaştırma Politikası, Sovyetleştirme**,** Baskı.

SOVIETIZATION OF THE CAUCASUS AND THE RELATIONS OF TURKEY WITH THE CAUCASUS

ABSTRACT

The Caucasus has always been a primary region with its geographical features and underground resources. The region, hosting important oil fields and grain regions as well as military road, has been the scene of power struggles continuously by both Russia and other great powers. The Caucasus has been of vital importance especially for Russia, so since the Tsarist period, the region has been tried to be conquered and a permanent dominance seek to be established. The geography of the region aggravated the invasions, also due to the same geographical structure, no unity could be formed against the Russian forces. In that, there are too many ethnic differences and the geographical structure of the region is an obstacle for unification. Occupying the Caucasus in the 19th century, Russia applied assimilation and Russification of the Caucasian peoples policy, in order to be permanent in the regions it seized. In addition to the military struggle within the framework of the Russification policy, Russia wanted to strengthen its dominance by performing especially in the fields of education, religion and culture. However, the Caucasian peoples did not adopt the Russian administration and culture and constantly struggled for independence. With the Bolshevik Revolution, the hopes of independence for the Caucasus blossomed and a short-term independence period was experienced. Though, the real intention of Russia was revealed very soon and Soviet Russia took over the region again. Thus, Russian pressures in the region re-emerged.

Keywords: *Caucasus, Russification Policy, Sovietization, Pressure*.

Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 23.08.2022; Yayına Kabul Tarihi: 01.02.2023

* "Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'ne Göre Rusya'nın Kafkasya Politikası" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, KONYA; ORCID: 0000-0002-6070-1277, E-posta: farslan@erbakan.edu.tr

Giriş

"*İmparatorlukların kavşağında*" (Golden, 1996, s. 45) yer alan Kafkasya, petrol ve doğalgaz açısından zengin olduğu kadar ticaret yapabilmek için de gerekli bir köprü durumundadır (Suny, 2010, s. 11). Kafkasya, coğrafi açıdan olduğu kadar etnografik ve tarihî açıdan da yeryüzünün en ilginç alanlarından biridir. İklim, bitki ve hayvan yönünden inanılmaz bir çeşitlilik vardır. Bu coğrafi çeşitlilik, nüfusun çeşitliliği ile eşleşmektedir (Liyatoşinskiy, s. 3). Bu derece önemli ve gözde bir bölge olan Kafkasya bir mücadele sahasına dönüşmüş ve Rusya için vazgeçilmez olmuştur. 16. yüzyılda bölgeyi ele geçirmeye başlayan Rusya, 1864 yılında işgali tamamlamış ve bölgede derin bir Ruslaştırma politikası uygulamıştır. Ruslar için Kafkasya, ülkenin yeniden yerleşim sorununun çözümünde belirleyici bir rol oynamış, Kafkasyalıları özellikle de Müslüman olanlarını anavatanından "kovma" fikri, Rus egemenliğinin planlarının merkezi haline gelmiştir (Kudayeva, 2014, s. 29).

Bölgede Rus politikaları yüzünden sürekli huzursuzluk ve isyanlar çıkmıştır. Özellikle Kuzey Kafkasya, isyanların merkezi haline gelmiş ve askeri mücadeleler çok yoğun yaşanmıştır (Kotliyarovı, 2014, s. 3). Rusya, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tek uluslu bir toplum inşası için Ortodoks ve Rus olmayan halklar üzerinde Rusça literatürde "Rusifikatsiya" diye adlandırılan Ruslaştırma siyasetini izlemiştir. Bu politikada temel olan; iletişim ve düşüncede birliği sağlamaktır. Bunun için en önemli araç dildir. Bölgedeki farklı grup ve kültürlerin birbirine tek dil, tek din ve tek bilim anlayışı ile bağlanacağı düşünülmüştür (Tanrıverdi, 2017, s. 541). Rus okulları ve Hristiyan inancı aracılığıyla Kafkasya'da kalıcı bir hâkimiyet kurulacağı düşüncesiyle gençleri eğitmek için okullar kurulmuştur (Bleyh, 2014, s. 118). Bunun yanı sıra Rusya, işgal ettiği her yerde hâkimiyetini kurabilmek için belirli bir iskân politikası takip etmiş ve bu politika gereği kimi zaman Slavları kimi zaman Kafkas halklarını göçe mecbur bırakmıştır (Köse, 2014, s. 118). Çünkü Rusya için öncelik koşulsuz itaat değil, büyük bir etno-mozaik birliğin en azından asgari şekilde yönetilebilirliği olmuştur (Gordin, 2008, s. 175). Çarlık hükümeti, çok sayıda Ermeni'yi Kafkasya'ya yerleştirirken özellikle Azerbaycan topraklarında, yapay bir Ermeni bölgesi oluşturarak, gelecekteki çatışmaların temelini atmıştır (Vagabova, 2020, s. 2). Bu iskân politikası ile 19. yüzyılın sonunda Ermeni tüccar ve sanayicilerinin, Tiflis ve Batı Kafkasya ekonomisindeki konumu tartışılmaz hale gelmiştir (Suny, 1996, s. 114).

Eğitim, kültür ve askeri alanda tek tip bir halk yaratmak isteyen Rusya, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan Bolşevik İhtilali ile eski gücünü kaybetmiştir. Bu sebeple Rusya, politikasını değiştirmek durumunda kalmıştır. 1917 yılında Bolşevik İhtilali ile Kafkasya'da özgürlük umutları yeşermiş ve Kafkas halkları bağımsızlığa yaklaşmıştır.

Rus hâkimiyetinde olan bölgelere Bolşevik İhtilali ile bağımsızlık hakkı verilmiş ve Kafkasya'da müstakil devletler kurulmuştur. Bölgede Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti kurulmuş fakat bu devletler varlıklarını uzun süre devam ettirememiştir. Bölge birlikten ve yönetim tecrübesinden yoksun olduğu için devletler kurulsa da bir asayiş sağlanamamıştır. Zaten Bolşevik İhtilali ile verilen sözler tutulmamış, Sovyet Rusya kısa zaman sonra bölgeyi tekrar hâkimiyeti altına almaya başlamıştır. Rus birliklerinin askeri operasyonları, bölge otokton nüfustan tamamen temizlenene kadar pratikte durmamıştır (Kudayeva, 2014, s. 26).

Kafkas Devletleri Arasındaki Çatışmalar

Yüzyıllar boyunca Rus esareti altında yaşayan Kafkasya, Bolşevik İhtilali ile özgürlüğüne kavuşmuş ve bölge halkları 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlıklarını kazanmıştır. Fakat Kafkas hükümetleri arasında kurulur kurulmaz sınır sorunları çıkmıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Kazan ve Borçalı üzerinde hak iddia ederken Ermenistan, Türkiye üzerinde de iddialarda bulunmuştur (Kazemzadeh, 1951, s. 215).

Ermenistan ve Gürcistan arasında çıkan gerginlik; Gürcistan'ın; Ahılkelek ve Borçalı'nın Gürcistan'a ait olduğunu bildirmesi, Ermenistan'ın ise bu arazinin kendisine ait olduğunu belirtmesiyle başlamıştır (Tercüman-ı Hakikat**,** 4 Ocak 1919). Gürcüler kendi sınırları içinde bulunan Ermenileri uzaklaştırabilmek için her yola müracaat etmiş ve binlerce Ermeni hapsedilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 15 Ocak 1919). Bu sebeple bölgede asayiş sağlanamamış ve sürekli mücadeleler yaşanmıştır.

12 Aralık 1919 tarihinde Ermenistan Gürcistan'a bir ültimatom vermiştir. Bu ültimatoma göre Borçalı'da Ermenilerin oturduğu kısımda, Gürcü askerlerinin hareketleri oldukça artmıştır. Bunun üzerine Ermenistan, Gürcü askerlerinin Borçalı'nın Ermenilerin oturduğu kısmından hızlı bir şekilde çekilmesini bildirmiştir. Bunun reddedilmesi durumunda ise Ermenilerin tedbir almak zorunda kalacağı ifade edilmiştir (Tercüman-ı Hakikat**,** 8 Ocak 1919). Borçalı üzerindeki tartışma Gürcistan ve Ermenistan arasında gerçekleşen konferansta Borçalı'nın üç yere bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Borçalı'nın kuzey kısmı Gürcistan'a, güney kısmı Ermenistan'a verilirken Lori nahiyesi ise tarafsız bölge ilan edilmiştir. Bu durum Ermenistan ve Gürcistan'ın Sovyetleştirilmesinden sonra 1921 yılında 7 Temmuz tarihli bir karar ile değiştirilmiş ve Lori, Ermenistan'a verilmiştir (Eliyeva, 2015, s. 298).

Ermenistan'ın dış ilişkileri Gürcistan ile olduğu gibi Azerbaycan'la da arazi meselesi yüzünden kötü gitmiştir (Tercüman-ı Hakikat**,** 15 Ocak 1919). Ermenistan Başkomiseri Miralay Haskell, Ermenistan ile Azerbaycan arasında gerginlik yaratan arazi meselesine müdahale ederek Nahçıvan, Şerur hakkında Azerbaycan kabinesi ile antlaşma imzalamıştır. İngiliz hükümeti tarafından bu bölgeler Ermenistan'a verilmiş kısa süre sonra Azerbaycan tarafından geri alınmıştır. Antlaşma gereği Nahçıvan ve Şerur tarafsız bölge ilan edilerek bölgeye Amerikalı bir vali atanmıştır. Buradaki memurlar ve demiryolları Amerikalı valinin kontrolüne verilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 26 Eylül 1919).

Kafkasya'da bu çatışmalar yaşanırken aynı zamanda kıtlık ve şiddetli bir tifüs salgını meydana gelmiş, hastalıktan etkilenen çok fazla kişi olmuştur (Tercüman-ı Hakikat**,** 7 Şubat 1919). Kıtlık özellikle Ermenistan'da çok etkili olmuş hatta Ermeniler, Kuzey Kafkasya'dan yardım istemek için elçi göndermiştir. Görüşmeler neticesinde Kuban'da bulunan General Denikin, Ermenistan için yirmi milyon kilo buğday vermiş fakat Gürcülerin çıkardıkları zorluklar yüzünden buğdayları nakletmek mümkün olmamıştır (Tercüman-ı Hakikat**,** 15 Ocak 1919). Kafkasya'da 1919 yılı sınır çatışmaları ve kıtlık mücadelesi ile geçerken bir yandan da Gönüllü Ordu-Bolşevik mücadelesi yaşanmıştır. 1920 baharına gelindiğinde Kafkasya genelinde Gönüllü Ordu oldukça güç kaybetmiş hatta yok olmaya başlamıştır. Yine de Kafkasya halkı rahat nefes alamamıştır çünkü yeni tehlikeler ve sıkıntılar ortaya çıkmıştır (Kazemzadeh, 1951, s. 252). Batum üzerindeki yeni Ermeni-Gürcü çatışması bardağı taşıran son damla olmuş, Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı sırasında Gürcistan, Batum şehri ve ilçesi üzerinde egemenlik hakkı talep etmiş, bunun üzerine Ermeniler, Batum'un denize tek çıkışları olduğunu belirterek bu talebi reddetmişlerdir. Ermenistan, Batum Limanı'nın bir bölümünü ve ona giden demir yolunu talep etmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 274).

Görüldüğü üzere Kafkasya'da Bolşevik İhtilali sonrası bağımsızlık kazanılsa da yeni kurulan bu ülkeler bağımsızlıklarını koruyamamıştır. Çünkü Kafkas ülkeleri sınır meseleleri yüzünden kendi aralarında sorun yaşarken Bolşevikler, Kafkasya'yı tekrar hâkimiyeti altına almaya başlamıştır.

Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi

Rusya için Kafkasya her dönemde "*hayati çıkarlar bölgesi*" olarak görülmüştür (Heyşin, 2015, s. 3). Çünkü Kafkasya, özellikle Batum ve Bakü şehirleri, Sovyet Rusya'nın yeniden hayat bulması için çok önemlidir (Muhanov, 2019, s. 201). Bu yüzden de Bolşevik İhtilali'nden sonra kurulan Sovyet Rusya, Kafkasya'daki etkinliğini yeniden oluşturmak için askeri güce başvurmuş ve bölgede Sovyetleştirilme süreci başlamıştır (Jane, 2019, s. 118). Aslında 1919 yılının başlarından itibaren Bolşeviklerin Kafkasya'da aktifliği artmaya başlamıştır (İsmayılov, 2009, s. 21). 1919 yılında Bakü'de Bolşevik faaliyetleri yeniden canlanmıştır. Oysaki 1918 yazında Rus Komünist Partisi Bakü'de özgürce faaliyet gösterememişti (Kazemzadeh, 1951, s. 230). Bolşevikler harekete geçer geçmez önce Kuzey Kafkasya'da yaşanan Denikin tehlikesi için asker toplamışlardır (Tercüman-ı Hakikat**,** 7 Eylül 1920). Sovyet Rusya zaman kaybetmeden bütün gücünü Denikin'e yönelterek Dağıstan'ı Sovyetleştirmek istemiştir (İsmayılov, 2009, s. 52).

Gürcistan ve Azerbaycan, Gönüllü Ordu tehdidine karşı birbirine yaklaşırken Ermenistan bu ittifaktan uzak durmuştur. 16 Haziran 1919 tarihinde iki ülkeden birine saldırı olması durumunda diğerinin yardımına geleceğini şart koşan, savunma amaçlı üç yıl sürecek bir antlaşma imzalamışlardır. Antlaşma, Gürcistan için Gegeçkori, Ramişvili, General Odişilidze ve Azerbaycan için General Mehmandarov tarafından imzalanmıştır. Ermenistan katılmayı reddetmiştir. Çünkü Ermenistan, Fransa ve İngiltere'nin müttefikiyken, Gürcistan ve Azerbaycan'ın desteğine ihtiyaç duymamıştır (Kazemzadeh, 1951, s. 246).

Bölgede Beyaz-Kızıl çatışması başlamıştır. Kızıl Ordu'nun ilerlemesi, doğrudan akut petrol sorununun çözümüyle ilgili olduğu için Lenin konuya oldukça önem vermiştir. Çünkü Denikin yüzünden Grozni ve Bakü sahaları tehlikedeydi. Bu tehlikeyi bertaraf edebilmek ve Kafkasya'daki Sovyet gücünü pekiştirmek için önemli fonlar tahsis edilmiştir; örneğin, Mart 1920 tarihinde sadece Çeçenistan için, Çeka 200 milyon ruble tahsis etmiştir (Muhanov, 2019, s. 120). Ocak 1920 tarihinde Sovyet Hükümeti, Kızıl Ordu'yu Kabartay-Balkar bölgesinden Denikin'in çıkarılması ve burada Sovyet hâkimiyetinin kurulması için görevlendirmiştir. Yerli halkın da Denikin'e karşı isyan etmesiyle Mart 1920 tarihinde Kızıl Ordu, Nalçik'e girmiş ve kesin olarak Kabartay-Balkar'da Sovyet hâkimiyetini kurmuştur (İsmayılov, 2009, s. 118). Bolşevikler XI. Kızıl Ordu'nun yardımıyla 30 Mart 1920 tarihinde Derbent'i ve ardından bütün Dağıstan'ı Denikin ordusundan temizlediler (İsmayılov, 2009, s. 119). Böylelikle ilk olarak Kuzey Kafkasya Sovyet hâkimiyetine girmiştir (İsmayılov, 2009, s. 46).

Sovyet Rusya, Kuzey Kafkasya'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Güney Kafkasya'yı Sovyetleştirmek için hazırlık yapmış ve Lenin, Orjonikidze'ye Bakü'yü ele geçirmenin Rusya için çok önemli olduğunu, bu yüzden diplomatik davranılmasını söylemiştir (Swietochowski, 1988, s. 236). Rusya, Güney Kafkasya'yı işgalinde ilk olarak Azerbaycan'dan başlamıştır çünkü Bakü petrolleri Rusya için çok önemlidir. Ayrıca Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Gürcistan ve Ermenistan'ı işgal etmek daha kolay olacaktır (Abışov, 2015, s. 467). Tabi bu tercihte Azerbaycan'ın kurucu partisi olan Müsavat Partisi'nin kendi içinde bölünmesi de etkili olmuştur çünkü ülkedeki siyasi kriz artmıştır. Azerbaycan'da petrol üretimi ve işçi maaşları azalmıştır. Bunun üzerine F. Hoyski hükümeti istifa etmiş, N. Yusufbekov'un başkanlığında yeni kabine kurulmuştur (İsmayılov, 2009, s. 42).

Yusufbekov hükümeti de kısa süreli olmuş daha sonra Mehmet Hasan Bey Hacinski'nin hükümeti kurulmuştur (Kazemzadeh, 1951, s. 277). Yeni kabine çoğunlukla sosyalistlerden oluşmaktadır (Tercüman-ı Hakikat, 9 Mayıs 1920). Sovyet Rusya'nın gücü Azerbaycan'da kendisini o kadar göstermiştir ki 1920 baharında Azerbaycanlı liderler bağımsızlıklarının devamının tamamen Sovyet Rusya'nın iyi niyetine bağlı olduğunu anlamışlardı (Kazemzadeh, 1951, s. 278).

2 Ocak 1920 tarihinde Rus Dışişleri Komiseri Çiçerin, Azerbaycan Hükümeti'ne bir nota göndermiştir. Bu notada; Kızıl Ordu'nun Denikin'in birliklerine yıkıcı bir darbe indirdiği ve Denikin'in Güney Kafkasya'daki yenilgisini hızlandırmak amacıyla, her iki ülkenin komutanlıkları arasında bir askeri antlaşma yapılması için Sovyet Hükümeti ile derhal müzakerelere başlaması önerilmiştir. Ayrıca Denikin'in sadece Rus işçi ve işçilerinin değil, aynı zamanda Gürcistan ve Azerbaycan işçi ve köylülerinin de düşmanı olduğu ifade edilmiştir. Gürcistan ve Azerbaycan işçi ve köylülerinin onu bir düşman olarak gördüklerini, Sovyet Rusya ile Kafkaslar arasındaki Beyaz Muhafız bariyerinin kırılacağını ve daha önce devlet sınırları içinde yaşayan halklar arasındaki ilişkilerin yeniden kurulacağı günü beklediklerine de inandıklarını ifade etmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 279). Azerbaycan'ı Denikin'e karşı birlik olmaya davet etmişler ve halkın ikna edilmesini istemişlerdir.

İttifak önerisiyle Azerbaycan Hükümeti'ne yapılan bu çağrı aslında hükümeti zayıflatacak paganda yanlısı bir çağrıydı. Azerbaycan Devlet Savunma Komitesi, Çiçerin'in notunu tartıştıktan sonra Azerbaycan, Sovyet Rusya'ya; özgür ve bağımsız bir devlet olarak iyi ilişkiler kurmaya hazır olduğunu ayrıca müttefikler söz konusu olduğunda, İngilizlerin mevcut siyasi duruma karşı tutumunun tespit edilmesinin ve bunların etkisinin Cumhuriyet çıkarları doğrultusunda kullanılması gerektiğini cevabını vermiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 279). Hacinski, 22 Nisan'da Parlamento'ya Azerbaycan Hükümeti'nin, bir yılan tarafından hipnotize edilmiş bir kurbağa gibi felç olduğunu söylemiştir. 27 Nisan 1920 günü öğle saatlerinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Tüm Rusya Komünist Partisi Kafkas Bölge Komitesi Bakü Bürosu, Parlamento Başkanına iktidarın Komünistlere teslim edilmesini talep eden bir ültimatom vermiştir. Hükümete karar vermesi için on iki saat verilmiş ve Rus Birlikleri Azerbaycan'a girmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 283).

23 Nisan 1920 tarihinde orduya tüm Azerbaycan topraklarını işgal emri verilmiştir. 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan saat 20.45'te başlayan görüşmelerle Sovyet işgalini kabul etmiştir (Resulzade, 1990, s. 85). Bakü işgal edildikten sonra Sovyet Rusya bağımsız Sovyet Azerbaycan'ı ile askeri ve mali konularda antlaşma yapmıştır (Abışov**,** 2015, s. 467). 28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal etmiştir. Azerbaycan kuvvetleri pratikte hiçbir direniş gösterememiştir. Bolşevik karşıtı Kabine ve Parlamento üyelerinden bazıları, Tiflis'e giden trenlere veya Enzeli'ye giden gemilere binmişlerdir. Müsavat Partisi kabinesinin bütün üyeleri ve Azizbekof ve Han Hoyski kaçmış, çoğu kişi de tutuklanmıştır (Tercüman-ı Hakikat**,** 7 Eylül 1920). Ertesi sabah Bakü bir Sovyet şehri olmuş ve sokakta kırmızı yıldızlı haki üniformalı Rus askerleri dolaşmaya başlamıştır (Kazemzadeh, 1951, s. 285).

1920 baharında Azerbaycan'ın bağımsızlığı sona ermiş, bütün ormanlar, sular, toprak altı ve toprak üstü servetler devletin mülkiyeti ilan edilmiştir (İsmayılov, 2009, s. 45). Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesiyle petrol, Rusya'nın yönetimine geçmiş, sadece Rusya'nın belirleyeceği bir kısmı Türkiye ile İran pazarına nakledilmek üzere Azerbaycan'ın kontrolüne bırakılmıştır (Resulzade, 1990, s. 95). Azerbaycan Rusya tarafından işgal edilse de Türkiye ile ilişkileri durmamış ve 1921 yılında Azerbaycan Hariciye Komiseri, Kars'a bir telgraf çekerek Sovyet Azerbaycan'ın Türkiye'deki amele

sınıfına her durumda yardımdan geri kalmayacağını bildirmiş ve Bakü'den Kars'a 40 vagon petrol gönderilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1921).

Ermenistan, Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden sonra sıranın diğer Kafkas ülkelerine ve kendilerine geleceğini de bilmekteydi (Heyşin, 2015, s. 11). Kafkasya devletleri arasında ekonomik olarak en zayıf ülke Ermenistan'dı. Ermeniler muharebeden sonra kötü bir ekonomi ve kıtlık yüzünden gerilemişti (Tercüman-ı Hakikat**,** 23 Nisan 1919). Amerika, Ermenistan'a kıtlık konusunda yardımcı olmaya çalışsa da Nisan 1920 tarihinde Ermenistan hükümeti Amerika'nın Ağustos ayından itibaren Ermenistan'a erzak göndermeyi keseceğini bildiren bir telgraf almıştır. Amerika, Ermenistan Hükümetine ziraat ile meşgul olmasını tavsiye edip bu konuda Amerikalıların, Ermenistan'a destek olacağını bildirmiştir (Tercüman-ı Hakikat**,** 15 Mayıs 1920).

Karabağ'da Bolşevikler aleyhinde hareketler meydana gelmeye başlamış Erivan'da Bolşevikler tarafından takip edilen Ermeniler, Zengezur'a iltica etmişlerdir (Tercüman-ı Hakikat**,** 17 Mayıs 1921). Nitekim 28-29 Kasım 1920 tarihinde tahmin edilen olmuş ve Ermenistan'da Bolşevik idaresi kurulmuştur. Aslında daha Mayıs ayında bir ihtilal olduğu ve Bolşevik idaresinin geldiği basında yer almıştır (Tercüman-ı Hakikat**,** 12 Mayıs 1920). Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi her geçen gün artan bir hızla devam etmiştir. Komünistlerle bir koalisyon oluşturarak konumlarını korumayı uman Taşnaklar, hayal kırıklığına uğramıştır. Taşnaklara ve ordu subaylarına yapılan muamele, gıda alımları büyük tepki yaratırken, Sovyet Hükümeti'nin Ermenistan'ın toprak bütünlüğünü yeniden tesis etme sözünü yerine getirememesi, Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı elinde tutması, Ermenileri ilk başta bu kadar uysallıkla boyun eğdikleri rejime karşı olmalarında önemli bir etken olmuştur (Kazemzadeh, 1951, s. 293).

Bolşevikler Ermenistan'a hâkim oldukları zaman ilk başlarda pek değişiklik yapmamıştır. Ermeni Bolşevikleri, müstakil bir Ermenistan'ın, Rus Bolşevikleri marifeti ile mevcut olabileceğine kanaat etmişlerdir. Dört ya da beş askerden oluşan küçük gruplar, zengin ya da fakir her eve girerek tüm pirinç, buğdayı zorla götürmüştür. Taşnakların çoğu hapsedilmiş ya da Rusya'ya nakledilmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 293). Erivan'da Bolşevikler idareyi ellerine aldıkları zaman Bolşevik Ermeni subaylarının halk üzerine zor kullanması neticesinde Bolşevikler aleyhinde isyanlar meydana gelmiştir. Ermeni Bolşevikleri, yönetim değiştikten sonra hapishaneleri, balta ile öldürülmüş kendi aleyhtarlarıyla doldurmuşlardır (Tercüman-ı Hakikat**,** 12 Temmuz 1921).

Ermenistan'da Bolşevik idaresi kurulur kurulmaz Rusya, Nahçıvan'ı Ermenistan'a hediye etmiştir (Tunç, 2014, s. 63). Daha sonra konu Moskova ve Kars Antlaşmaları'nda çözülmüştür (İsmayılov, 2015, s. 473-477). Ermeni halkı bir süre sonra Bolşevik idaresini istememeye başlamıştır. Ermenistan cebir ve tazyik altında kabul etmiş olduğu Bolşevik idaresinden asla memnun olmamıştır (Tercüman-ı Hakikat, 1 Mayıs 1921). Ermenistan'ın da Sovyet hâkimiyetine girmesiyle sıra Gürcistan'a gelmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın işgali ile Bolşevik liderlere, Kafkasya'daki İngiliz-Fransız emperyalizminin ana enstrümanı olarak Gürcistan görünmüştür (Tercüman-ı Hakikat**,** 15 Mayıs 1920).

Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinin bir sonucu olarak, Gürcü Bolşevikler, XI. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a geçtiği gibi Gürcistan'a geçeceğinden tamamen emin olarak 2 Mayıs'ta bir ayaklanma planlamış ve gerçekleştirmiştir. Çünkü Gürcistan, Azerbaycan kadar hazırlıksız değildi. 1 Mayıs'ta Hükümet seferberlik emri vermiş ve General Kvinitadze'yi Başkomutan olarak atamıştır. Gürcü Bolşeviklerin beklediği gibi, Kızıl Ordu, Gürcü-Azerbaycan sınırına ulaştıktan sonra Gürcistan topraklarına doğru ilerlemeye devam etmiştir. Gürcü ordusu ciddi bir direniş göstermiş yine de Kızıl Ordu durdurulmuştur (Kazemzadeh, 1951, s. 296).

Sovyet Rusya ile 7 Mayıs 1920 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. Sovyet Rusya ile Gürcistan arasındaki barış antlaşması, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti ile Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti arasında kalıcı ve barış içinde bir arada yaşamayı tesis etmek üzerine gerçekleşmiştir (Muhanov, 2019, s. 289). Fakat antlaşma uzun sürmemiştir. Çünkü Rusya'nın amacı barış değil biraz zaman kazanmaktır.

Stalin, Gürcistan'ın İngiltere ve Fransa'nın emperyal operasyonlarının ana üssü haline getirildiğini ve bu nedenle Sovyet Rusya ile düşmanca ilişkilere girdiğini, Gürcistan'ın artık yaşamının son günlerini yaşadığını ifade etmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 294.).

1921 yılı Ocak ayında Çiçerin, Gürcistan Hükümeti'ne Azerbaycan'a yaptıkları teklifin benzerini göndermiştir. Gürcistan, Çiçerin tarafından Gürcü emekçi kitlelerinin gerçek düşmanı olan Denikin'e karşı Rusya ile birleşmeye davet edilmiştir. Dışişleri Bakanı Gegeçkori, Gürcistan'ı Rus iç savaşına dâhil etme planlarını reddetmiştir. "*Batı'nın emperyalistlerini Doğu'nun fanatiklerine tercih ederim.*" demiştir. Kafkasya'da kurulan yeni devletlerle ilişkilerde Sovyet Rusya, bizden olmayan, bize karşıdır ilkesiyle hareket etmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 295).

16 Şubat 1921 tarihinde Rusya'nın Gürcistan üzerinde Sovyetleştirme planları icraata geçmiştir. 23 Şubat 1921 tarihinde Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir, Gürcü makamları ile Ardahan ve Artvin şehirlerini kurtarılması ile ilgili görüşmüştür. 11 Mart'ta Türkler Batum'u kurtarmış fakat 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nın imzalanmasıyla 18 Mart'ta Türk birlikleri Batum'dan ayrılmıştır (Novikov, 2016, s. 177).

Gürcistan 15 Şubat-17 Mart 1921 tarihleri arasında Kızıl Ordu'nun işgali ile karşılaşmıştır. Kızıl Ordu, 25 Şubat 1921 tarihinde Tiflis'e girmiştir. Gürcistan Komünist Partisi, Menşevik hükümetinin hâkimiyetinin devrildiğini ve Sovyet hükümetinin kurulduğunu ilan etmiştir. İngilizlerin yardımıyla Tiflis'te Sovyet hâkimiyetine karşı birkaç ayaklanma olduysa da başarılı olmamıştır. Bu askeri harekât Stalin ile Orjonikidze tarafından gerçekleştirilmiştir. İki gün sonra Lenin, Orjonikidze'ye derhal işçileri ve en yoksul köylüleri silahlandırmak, böylece güçlü bir Gürcü Kızıl Ordu yaratmak, Gürcü aydınlarına ve küçük tüccarlara karşı bir taciz politikası izlemek gerektiğini belirtmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 324).

17 Mart 1921 tarihinde gece geç saatlerde, eski Gürcü Hükümeti bir İtalyan gemisiyle Batum'dan ayrılmıştır. Sürgünü tercih ederek Bolşeviklerle koalisyona girmeyi reddetmişlerdir (Kazemzadeh, 1951, s. 328). Jordania liderliğindeki Menşevikler tahttan indirilmiş, Gürcistan artık Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti olmuştur (Muhanov, 2019, s. 307).

Gürcistan'ın da Sovyet iktidarına mensup olmasıyla Kafkasya bir Sovyet kalesine dönüşmüştür (Muhanov, 2019, s. 311). Kafkasya'yı tekrar hâkimiyeti altına alan Sovyet Rusya kendisine bağlı özerk cumhuriyetler oluşturarak 14 Kasım 1921 tarihinde Güney Kafkasya Federasyonu'nu kurmuştur (Resulzade, 1990, s. 103). 1922 yılında Tiflis konferansı ile bir federasyon oluşturulmuş fakat 5 Aralık 1936 tarihinde kabul edilen anayasa ile birlikte 1991 yılına kadar devam eden Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmak üzere üçe bölünmüştür (Beceren, 2020, s. 47).

Sovyetler Kuzey Kafkasya'da ise, Kabardey-Adige, Karaçay-Malkar, Çeçen-İnguş ve Osetleri içine alan Dağlı Sovyet Özerk Cumhuriyeti ile Dağıstan sınırlarını içeren, Dağıstan Sovyet Özerk Cumhuriyeti'ni kurmuştur (Bolat, 2017, s. 273). 1922 yılında Dağlı Sovyet Özerk Cumhuriyeti dağılmıştır (Tercüman-ı Hakikat, 8 Temmuz 1921). 1936 yılında ise Kafkasya'daki bölge statüleri değişmiştir. Dört özerk cumhuriyet ve üç özerk bölgeye ayrılan Kuzey Kafkasya'da bölgeler şu şekilde dağılmıştır; Karaçay ve Çerkez Özerk

Bölgesi, Stavropol Eyaleti'ne, Adige Özerk Bölgesi Krasnodar Eyaleti'ne, Malkarlılar, Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır. Çeçen-İnguş ve Kuzey Osetya Özerk Bölgeleri, Özerk Cumhuriyet haline gelmiştir. Ayrıca, Dağıstan da Özerk Cumhuriyet haline gelmiştir (Tavkul, 2002, s. 57).

Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesiyle Rusya artık bölgede yeni bir politika takip ederek Çarlık Rusya'sının hatalarını yapmamak için Müslümanları tamamen asimile edecek bir politika izlemiştir (Barlas, 1999, s. 333). Ayrıca böl ve yönet politikası uygulayarak Kafkas halklarının da birlikte hareket etmesini sağlamıştır. Bu sebeple de ayrı ayrı özerk cumhuriyetler kurmuştur. Türkiye Kafkasya'nın bağımsızlık sürecine katkı sağlasa da içerisinde bulunduğu mücadele sebebiyle Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesi konusunda pek bir şey yapamamıştır. Çünkü bu süreçte hem Rusya ile mücadele edecek durumda değil hem de maddi olarak Rusya'dan yardım beklentisi bulunmaktaydı. Fakat süreci engelleyemese de Kafkasya devletleri ile ilişkilerini devam ettirmiştir.

Türkiye- Kafkasya İlişkileri ve Kars Antlaşması

Türkiye, Kafkasya'nın bağımsızlığı için gerekli yardım ve teşviklerde bulunmuş hatta Trabzon Konferansı sırasında Kafkasya'nın ayrı ayrı devlet olmadığı sürece antlaşmanın mümkün olmadığını belirtmiş ve Batum Konferansı sırasında Kafkas Devletleri ayrı birer devlet olmaya karar vermiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Türkiye bölgeden çekilmek zorunda kalmış ve bölgedeki etkisini yitirmiştir. Milli mücadele sürecinde ise kendi sorunları sebebiyle Rusya'yı karşısına almak istememiştir. Fakat Kafkasya bölgesinde özellikle de Ermenilerin hem Kafkasya'da hem de Türkiye'nin sınır bölgelerinde yaptıkları mezalim, çok ciddi bir hal almış ve Rusya'nın da müdahale etmemesi sonucu askeri bir harekât zorunlu hale gelmiştir (Eliyeva, 2015, s. 299). Rusya, Ermenileri kendi himayesinde yönetirken bir taraftan da onları Azerbaycan ve Anadolu üzerine kışkırtmıştır (Tunç, 2014, s. 51-52).

Bunun üzerine Mustafa Kemal 20 Eylül 1920 tarihinde Kazım Karabekir'e harekâtın başlamasına dair emirname göndermiş ve 28 Eylül 1920 tarihinde harekât başlamıştır (Atatürk, 1886, s. 653; Yüceer, 2016, s. 128). Dışişleri Bakanı 26 Eylül'de bir nota göndererek harekâtı duyurmuş ve bunun birkaç stratejik noktayı güvence altına almaya yönelik olduğunu bildirmiştir. Türkiye, 29 Eylül tarihinde Sarıkamış'ı, 30 Eylül tarihinde Merdenek'i kurtarmıştır (Sarı, 2014, s. 565). 7 Ekim'de de Kars'ın kurtarılmasına karar verilmiştir. 30 Ekim tarihinde Kars kurtarılmış bunun üzerine Moskova, Ermenistan'ı Sovyetleştirme sürecini hızlandırmaya karar vermiştir (Yerasimos, 1999, s. 339-342). Ermeniler, Türkiye'nin başarısı üzerine endişelenmiş ve Rusya'dan yardım istemiştir. Eski Ermenistan Başvekili Hadisyan, Kemalcilerin Ermenistan'a karşı hareketine dair büyük kuvvetlerle Ermenistan'da ilerlemekte olduklarına dair bir telgraf aldığını ve Ermenistan'ın yabancı ellere muhtaç olduğunu belirtmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 7 Ekim 1920).

Çiçerin, Ermenilerin talebi üzerine Kafkas Ordusu Komutanı Orjonikidze'yi görevlendirmiş ve ilişkilerin iyileştirilmesi için Sevr Antlaşması'nı kabul etmemelerini ve Rusya'nın arabuluculuk yapmasını teklif etmiştir. Ermeni Hükümeti ise karara tepki göstermiş ve yönünü İngiltere'ye dönmüştür. Bu durum Rusya'yı harekete geçirmiş, Ermenilere yardım etmek bir tarafa Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi kararı alınmıştır (Sarı, 2014, s. 566-568). Ermeni gazetelerinde Türk ileri harekâtı katliam olarak değerlendirilmiştir. Türklerin Ermenistan'da yaptıklarına dair Sovyet Rusya tarafından 11. fırka kumandanlığı görevlendirilmiştir. Bu fırka tarafından seçilen tahkik komisyonu neticesine dair ayrıntılı bir raporu Moskova'ya göndermiştir. Bu rapora göre Türk ordusu bu arazilerde her şeyi yağmalamış 60.000 kişiyi öldürmüştür (Tercüman-ı Hakikat, 28 Temmuz 1921).

Ermeniler, Türkiye'nin Kars ile de yetinmeyerek devam etmesi üzerine 6 Kasım tarihinde anlaşmak istediğini belirtmiştir. 26 Kasım tarihinde görüşmeler Gümrü'de başlamış ve 3 Aralık tarihinde antlaşma imzalanmıştır. Gümrü Antlaşması ile Kars, Iğdır ve Kulp Türkiye'ye verilmiş, Gümrü ise Ermenistan'a bırakılmıştır (Sarı, 2014, s. 583).

Gümrü Antlaşması, Kafkasya'yı doğrudan etkileyerek Kafkasya'daki dengeleri değiştirmiş ve Rusya ve İngiltere'nin politikasını değiştirmesine sebep olmuştur (Sarı, 2014, s. 584- 585). Rusya Türkiye'nin ilerleyişini de göz önünde bulundurarak Kafkasya'yı Sovyetleştirmiş ve daha sonra Türkiye ile Kafkas ülkeleri arasında bir görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. Bu görüşme Kars'ta gerçekleşmiştir. Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile görüşerek toprak konusundaki ihtilafları çözmek istemiştir. Bunun üzerine 26 Eylül 1921 tarihinde Rusya, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın katılımıyla konferans başlamıştır (Atnur, 2001, s. 443- 444).

Konferansa Türkiye adına Kazım Karabekir, Veli Saltıkgil ve Memduh Şevket Esendal katılmıştır. Konferansı Güney Kafkasya Hükümetleri adına Rus temsilci Ganetzky yürütmüştür (Öztürk, 2005, s. 133). Konferansın en önemli konuları Batum ve Nahçıvan meselesi olmuştur (Atnur, 2001, s. 444- 445). Nahçıvan meselesinden başka Kars Konferansı sırasında Kafkas cumhuriyetleri konfederasyonu teşkili gündeme gelmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 11 Eylül 1921).

Rusya heyeti reisi Ganetzky, Kars Konferansı'nda; Moskova Konferansı'nda bir dereceye kadar temine almış olan Türk ve Kafkas halkları arasında geliştirilen münasebetin tam anlamıyla temin edildiğini söylemiştir. Türkiye Kafkas halkları arasında dostane ilişkiler gelişmiştir. Konferansın büyük getirisi imzalanan antlaşmadan sonra Türklerin düşmanları onların artık Şark Cephesi'nde meşgul olmadıklarını anlamışlardır. Bu sebeple Kars Konferansı beynelmilel büyük bir anlam ve öneme sahiptir. Konferansta iki ay zarfında harp esirlerinin memleketlerine iadesi kabul olunmuştur. Antlaşma henüz imzalanmamışken Kazım Karabekir harp esirleri hakkında gerekli tedbirleri almıştır. 400 esir Gümrü'ye nakledilmiştir. Muhacirler meselesini ise halletmek zor olmuştur. Çünkü bunun halledilmesi iki tarafa ait iktisadi duruma ve siyasete bağlıdır. Konferansta Batum'dan Ardahan'a iki taraf hudut civarında yaşayan ahaliye hududu geçerek diğer tarafta bulunan meralardan istifade etmek için izin verilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 20 Kasım 1921). Ermeni ihtilal komiteleri Kars Konferansı'ndan memnun olmamıştır. Kars Konferansı, Ermeniler arasında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Kars Konferansı Azerbaycan Türklerinin ümitlerini olumlu yönde takviye etmiştir. Azerbaycan ile Ankara hükümeti arasında gayet samimi ilişkiler gelişmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 23 Kasım 1921).

Konferans sonucunda 13 Ekim tarihinde Kars Antlaşma'sı imzalanmış ve Nahçıvan Azerbaycan'a verilmiştir (Atnur, 2001, s. 446.). Kars Antlaşması'ndan sonra Rusya, Kafkasya'daki ordusunun büyük bir kısmını kuzeye çekmiştir. Çünkü bu antlaşma ile Kafkasya'da bir endişesi kalmamıştır (Cebesoy, 2017, s. 306).

20 maddeden oluşan Kars Antlaşması, Moskova Antlaşması'nın benzeridir. Kars Antlaşması'ndan sonra 20 Mart 1922 tarihinde Tiflis'te, Gürcistan ile sınır halkının geliş gidişini ve sınırdaki meralardan faydalanmayı düzenleyen iki antlaşma imzalanmıştır (Gürün, 2010, s. 88). Kars Antlaşması ile Türkiye sınırlarını netleştirmiş ve bölgenin artık rahatlaması ile askerleri Doğu Cephesinden Batı Cephesine kaydırmıştır (Aslan, 2000, s. 282). Ayrıca Kars Antlaşması ile Ermenistan'a verilen Nahçıvan'ın tekrar Azerbaycan'a verilmesi sağlanmıştır. Türkiye'de bu konuda garantör devlet olmuştur (Bolat, 2017, s. 327). Kars Antlaşması, bugünkü Türkiye-Rusya sınırını çizdiği gibi Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti bünyesindeki Acarya'ya, yani Müslüman Gürcistan'a başka bir devlet yararına vazgeçilmemek kaydıyla özerklik tanımıştır (Yerasimos, 1999, s. 348-349).

Kars Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'da perde artık kapanmış ve 14 Nisan 1921 tarihinde Güney Kafkasya devletlerinin birleştirilmesi yolunda ilk adım atılmış, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın demiryolu hatlarının yönetimi birleştirilmiştir (Kazemzadeh, 1951, s. 206). 2 Haziran 1921 tarihinde Güney Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri kendi aralarında dış ticaret organlarını birleştiren bir antlaşma imzalamış bu antlaşmayla dış ticarette tek bir merkez kurulmuştur (İsmayılov, 2009, s. 123). Böylece Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'nin geniş şekilde birleştirilmesinden önce bu yolda ilk adım olarak Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ekonomik olarak birleştirilmiştir.

Ankara Hükümeti, Kars Antlaşması'nın tatbikine hızlı bir şekilde başlamıştır. Antlaşmaya göre Gürcistan ve Ermenistan'a ekonomik yardıma başlanmıştır. Ankara hükümetinin ilk siyasi temsilcisi Erivan'a hareket etmiştir. İlk yardım olarak Ermenistan'a 5.000 ton hububat gönderilmiştir. Ankara Hükümeti karadan nakli zor olacağından İnebolu ve Trabzon'dan Rus vapurları ile Gürcistan ve Ermenistan'a gönderilmesine karar vermiştir (Tercüman-ı Hakikat, 22 Kasım 1921). Ermenistan'a o dönem kıtlık çok büyük zarar vermiş ve muhacirlerin büyük bir kısmı Kuzey Kafkasya'ya hicret etmişlerdir. Ermenistan hükümeti bunlara yardım edemediği için muhacerete müdahale etmeyip anlayış göstermiştir (Tercüman-ı Hakikat, 29 Mayıs 1921). Kars Antlaşması'ndan sonra Kafkasya'da genel durum yine iyiye gitmemiş, Ermenistan'da kıtlık, Gürcistan'da ise isyanlar meydana gelmiştir (Tercüman-ı Hakikat**,** 26 Kasım 1922). Amerika yardım heyeti Ermenistan'da hüküm sürmekte olan kıtlık hakkında 1 Nisan tarihi ile bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Ermenistan'da kıtlık ileri dereceye varmış özellikle muhacirler ile kimsesiz çocuklar açlığa maruz kalmıştır. Ekin mevsimi geldiği halde hiçbir yerde ekecek tohum mevcut değildir (Tercüman-ı Hakikat, 5 Nisan 1922). Kafkasya'da özellikle de Ermenistan'da kıtlık had safhaya çıkmış ve Batılı güçler Ermenistan'a bir müddet yardım etmiştir. Kars Antlaşması'ndan sonra Tiflis'te bir takım olaylar çıkmış, birçok kişi tutuklanmıştır. Ermenilere aynı muamele yapılmamış Taşnak mensuplarından on iki kişi tutuklanmış, beş on gün sonra serbest bırakılmıştır. Kafkasya'da askerler arasında bir ayaklanma olmuş ve askerler, memleketlerine dönmek istemişlerdir. Bu münasebetle birkaç asker kurşuna dizilmiştir. Ekonomik sıkıntılar, Güney Kafkasya'da ve özellikle Gürcistan'da şiddetlenmiştir. İktisaden yeni bir siyaset takip edilmesine rağmen ticaret hemen hemen tamamen durmuştur (Tercüman-ı Hakikat, 19 Mart 1922).

Mart 1922 tarihinde Tiflis Konferansı gerçekleşmiş Kafkas federasyonu projesinin neticesi olarak ortak hükümet reisi olarak Azerbaycan başvekili Tatar Neriman Nerimanov seçilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 17 Mart 1922). Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri Birliği arasında imzalanan 12 Mart 1922 tarihli antlaşma ile federasyon kurulmuştur. Bu federasyonun yönetimi, her cumhuriyetin bir elçisinden olmak üzere üç üyeden oluşur. Cumhuriyetlerin amele işlerini teftiş için komiserlikler oluşturulmuştur. Güney Kafkasya'da iktisadi faaliyeti düzenlemek için kalıcı bir iktisat şurası teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra cumhuriyete ait hariciye işleri için o cumhuriyetin divanı riyasetinde üyelerine müracaat edilecektir. Yönetimde, Azerbaycan azası Neriman Nerimanov, Gürcistan azası Budu Mdivani ve Ermenistan azası Myasnikyan bulunmaktadır (Tercüman-ı Hakikat, 19 Temmuz 1922). Bu konferans sonrasında fedarasyon mukavelenamesi imzalanmıştır. Bu mukavelename ile Kafkas Sovyet cumhuriyetleri bir birleşik cumhuriyet teşkil etmişlerdir (Tercüman-ı Hakikat, 6 Nisan 1922). Tiflis'te, Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ve Türkiye, 9 Temmuz da toplanarak konsolosluk posta ve telgraf demiryolları ve adliyeye ait dört antlaşma daha imzalamışlardır (Tercüman-ı Hakikat, 20 Temmuz 1922). Bu konferans neticesinde Kafkasya halkları ve unsurları arasında ilişkiler samimileşmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bazı komiserlikleri birleştirilmiştir (Tercüman-ı Hakikat, 31 Temmuz 1922).

Sonuç

Kafkasya'da Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesi Kafkas halkları üzerinde başlangıçta olumlu etki yaratmış olsa da kısa süre sonra Kafkas halkları tarafından Rusya'nın vermiş olduğu sözlerin hayata geçirilemeyeceği anlaşılmıştır. Keza Sovyet Rusya gücünü toplar toplamaz bölgeyi tekrar ele geçirmeye başlamış hatta Çarlık Rusya'sından daha sert bir politika takip etmiştir. Çünkü Çarlığın yapmış olduğu "*hata*"ları yapmak istememiş ve Kafkasya'yı tamamen Ruslaştırmak, kısacası kendine bağlı tek tip bir halk meydana getirmek istemiştir. Rusya, Kafkasya'yı işgal edebilmek ve elinde tutabilmek için çok uğraşmıştır. Bu sebeple de Çarlık döneminden farklı olarak özgürlükleri daha fazla kısıtlamış, Kafkasya'yı baskıya maruz bırakmıştır. Böl ve yönet politikası uygulayarak Kafkas halklarının asla bir araya gelmemelerini sağlamıştır. 1921 yılında Rusya tarafından işgal edildikten sonra bölge, etnik faktörler dikkate alınmadan farklı yönetim alanlarına bölünmüştür. Yer adları durmadan değiştirilmiş bu şekilde Rusya, tarihi bağları koparmaya çalışmış, meydana gelebilecek milli ve etnik ayaklanmaları önlemek istemiştir.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nde yer alan haberler ve literatür taraması sonucu Sovyet Rusya'nın, Kafkasya'da milli olan her şeyi yok etmeye ve Rus kültürünü hâkim kılmak istediği söylenebilir. Birbirinden bağımsız kendisine bağlı özerk cumhuriyetler kurmuş ve Kafkasya'nın tekrar kendisi için sorun teşkil etmesini önlemiştir. Türkiye ise bu yeni sürece içerisinde bulunduğu şartlar ve milli mücadele dönemi içerisinde olması sebebiyle çok müdahil olamamış, Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesini engelleyememiştir. Ama yine de Kafkas ülkeleri ile özellikle de Azerbaycan ile ilişkilerini devam ettirmiştir.

Rusya'nın Kafkasya ve diğer bölgedeki etkisi günümüzde de varlığını sürdürmekte olup, Ukrayna ile arasındaki savaş aslında Rusya'nın 1991 yılında hâkimiyeti altında yaşayan halkalara bağımsızlık verse de Sovyet zihniyetinin devam ettiğinin kanıtıdır.

KAYNAKÇA

ABIŞOV, V. (2015). "Azerbaycan ve Rusya Sovyet Tarihçiliğinde 28 Nisan İşgali". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*. 75: 466-472.

ATATÜRK, M. K. (1986). *Nutuk*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ASLAN, B. (2000). *I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Karşı 'Kardeş Kömeği (Yardım)' ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

ATNUR, İ. (2001). *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AYDIN, Ü. (2015). "Azerbaycan-Türkiye İlişkileri: Kafkas İslam Ordusu". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*. 75: 352-367.

BARLAS, C. (1999). *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

BECEREN, T. (2020). *Stalin İktidarında Sovyetler Birliği'nin Kafkasya Politikası (1924-1953).* İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

BLEYH, N. O. (2014). "Procvetitelskaya Politka Rossii v Oblasti Naçalnovo Abrazavaniya na Kavkaze voftoroy Palavine Veka". *Kavkaz na İstoriçeskih Perelomah XIX-XX Stoletiy: Problemı Politiçeskoy, Sotsialnoy i İntellektualnoy İstorii.* Sohum: 114- 121.

BOLAT, M. A. (2017). *Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti 1919-1921*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

CEBESOY, A. F. (2017). *Moskova Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.

ELİYEVA, F. (2015). "1920-1930 Yıllarında Sovyet Hâkimiyetinde Azerbaycan Siyaseti". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*: 292-300.

GOLDEN, P. B. (1996). "The Turkic Peoples and Caucasia". *Transcaucasia, Nationalism and Social Change.* (ed. Grigory Suny). İngiltere: The University of Michigan Press: 45-68.

GORDIN, Y. (2008). *Zaçem Rossii Nujın Bıl Kavkaz*. San-Petersburg.

GÜRÜN, K. (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

HEYŞİN, P. K. (2015). "Rossia i Kavkaz". *Connenctions*. 2: 1-13.

İSMAYILOV, R. (2015). "1920 Yılı Nisan İşgalinden Sonra Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Meselesi". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı*. 75: 473-477.

İSMAYILOV, Z. (2009). *Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve Kafkasya'da Sovyet Etki Alanının İnşası*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

KAZEMZADEH, F. (1951). *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*. İngiltere.

KOTLYAROVI, M. V. (2014). *Kavkaz-Çerkeziya.* Nalçik.

KÖSE, O. (2014). "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da Hristiyan Nüfusu İskân Siyaseti (1770-1870)". *1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün.* (ed. Mehmet Hacısalihoğlu). İstanbul: Balkar-Ircıca Yayıncılık: 117-136.

LYATOŞİNSKİY, N. L. (1901). *Kavkaz v İstoriçeskom Atneşeniy*. Kiev.

ÖZTÜRK, M. (2005). *Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Politikası.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

RESULZADE, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti*. İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.

SUNY, R. G. (1996). "The Emergence of Political Society in Georgia". *Transcaucasia, Nationalism and Social Change.* (ed. Grigory Suny). İngiltere: The University of Michigan Press: 109-140.

SUNY, R. G. (2010). "The Pawn of Great Powers: The East-West Competition for Caucasia". *Journnal of Eurasian Studies*. 1: 10-25.

SWIETOCHOWSKI, T. (1988). *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

TANRIVERDİ, M. (2017). "Kafkasya'da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)". *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2: 538-557.

TAVKUL, U. (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

TUNÇ, A. (2014). *Lenin Dönemi (1917-1924) Sovyet Rusya'nın Kafkasya ve Azerbaycan Politikası*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

VAGABOVA, E. (2020). "Azerbaycan i Rossiya: At Kolonialnoy Politiki k Catrudniçestvu". *Akademii Nauk Azerbacana*: 1-12.

YÜCEER, S. (2016). *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*. İstanbul: Sentez Yayınları.

KUDAYEVA, S. G. (2014). "Vklad A. G. Dizdariya v Formirovanie Nauçnoy Kontseptsii Abhazo-Adıgskovo Mahacirstva". *Kavkaz na İstoriçeskih Perelomah XIX-XX Stoletiy: Problemı Politiçeskoy, Sotsialnoy i İntellektualnoy İstorii.* Sohum: 18-29.

MUHANOV, V. M. (2019). Kavkaz v *Perelomnuyu Epohu.* Moskova.

HOVİKOV, V. (2016). "Abhazkie Bolşeviki N. A. Lakoba i E. A. Eşba a Svoyey Payezdka v Turtsiyu v Kontse 1920 Naçala 1921 gg.". *Voyna i Mir v İstorii Kavkaza*. Sohum: 19-29.

Gazeteler

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 4 Ocak 1919, 8 Ocak 1919, 15 Ocak 1919, 7 Şubat 1919, 23 Nisan 1919, 26 Eylül 1919, 9 Mayıs 1920, 12 Mayıs 1920, 15 Mayıs 1920, 7 Ekim 1920, 1 Mayıs 1921, 17 Mayıs 1921, 29 Mayıs 1921, 8 Temmuz 1921, 12 Temmuz 1921, 28 Temmuz 1921, 11 Eylül 1921, 20 Kasım 1921, 22 Kasım 1921, 23 Kasım 1921, 17 Mart 1922, 19 Mart 1922, 5 Nisan 1922, 6 Nisan 1922, 19 Temmuz 1922, 20 Temmuz 1922, 31 Temmuz 1922, 26 Kasım 1922.

EXTENDED ABSTRACT

The Caucasus is an important region in terms of its underground resources, geographical features and ethnic differences. From the reign of Ivan IV., Russian advance and Russian pressure began in the Caucasus. Russia gradually increased its pressure in the region during the Romanovs period and tried to carry out Russian colonization by confiscating Muslim lands. Russia put pressure on non-Russian tribes to convert to Orthodoxy and captured almost the entire Caucasus in the 19th century. The North Caucasus, especially the Dagestan region, has been the region where the resistance movements were most intense. Muslims living in the Caucasus did not immediately accept the occupation of Russia. Morever, very serious resistance movement lasted for years, especially in the North Caucasus. After the Ottoman-Russian War of 1829, the Ottoman Empire lost much of its influence in the Caucasus, but the resistance continued among the Muslims, especially during the period of Sheikh Shamil. This resistance made the Russians very busy. With the capture of Shamil in 1859, the situation became even worse for the Caucasus. However, the people of the North Caucasus never gave up and the resistance movements continued until 1925.

Upon the Edirne Agreement of 1829, the Ottoman Empire lost its influence in the North Caucasus. After Russia invaded the Caucasus, it developed both administrative and cultural formulas to "Russify" the region. Tsarist Russia, gave importance to cultural assimilation and military power, and put pressure on non-Russians in the Caucasus, regardless of whether they were Muslims or Christians. In this case, the Russian language was used as a pressure tool in the region. In addition, Russia opened schools and wanted to raise an elite group of Caucasians who were loyal to him and who had received a Russian education. In the context of polity, many attempted implementing oppressive administration practices: mosques were closed, missionaries were appointed, and schools providing Russian education were opened in order for the Muslim people to become Christians. Muslims living in the region did not expect anything from Russia for years, except for religious matters, and Russia did not take into account the requests of the Muslim people in religious matters.

Taking advantage of the Bolshevik Revolution of 1917, the Caucasian peoples immediately started their struggle for independence. Russia was in a very difficult situation during the war due to both the economic problems in the country, and the revolutionary movements and had to withdraw from the war. Although Russia initially promised independence to the people under its rule, it never wanted this; even it did not think that the peoples would want independence. Russia showed its intention and followed even more cruel policies than the Tsarist Russia in order to dominate the Caucasus again. Bolshevik Russia actually continued the Tsarist policy, but it is asserted that there is implementation of a divide-and-rule policy in order not to make the same mistakes made by Tsarist Russia. After Sovietizing the Caucasus, Russia established separate autonomous states to sever all ties with each other and prevent them from forming alliances. In fact, Bolshevik Russia closely followed the Caucasus region right after the revolution, followed those who tried to establish a bond with the Ottoman Empire, and closed the newspapers and magazines. The Muslim elite of the region took refuge in the Ottoman Empire. However, with the Armistice of Mudros, the Ottoman Empire lost its influence in the region. The Caucasus is still important for today's Turkey and serves as a buffer between Russia and Turkey. After Russia Sovietized the Caucasus, it tried to destroy the Turkish-Muslim presence in the region. It even went so far as to reverse the policy of the Ottoman Empire, and clear the region of Muslims by driving the Ahıska Turks from the Caucasus.

Although the realization of the Bolshevik Revolution in the Caucasus initially had a positive effect on the Caucasian people, the Caucasian people soon realized that the promises made by Russia could not be realized. Likewise, as soon as Soviet Russia gathered its power, it started to recapture the region and even followed a harsher policy than Tsarist Russia. Russia did not want to make the "mistakes" made by the Tsarist and deserved to completely Russify the Caucasus, and in, order to create a uniform people loyal to itself, tried to occupy Caucasus. For this reason, unlike the Tsarist period, Russia restricted freedoms more and exposed the Caucasus to oppression. By implementing a divide and rule policy, it ensured that the Caucasian peoples would never come together. After being occupied by Russia in 1921, the region was divided into different administrative regions without considering ethnic factors. In doing so, it tried to break the historical ties and wanted to prevent any potential national and ethnic uprisings before they had a chance to happen.

Russia established autonomous republics independent of each other and prevented the Caucasus from becoming a problem for itself again. Turkey, on the other hand, was not able to involved in this new process due to the bad conditions it was in and the period of national struggle, and therefore could not prevent the Sovietization of the Caucasus. However, it continued its relations with the Caucasian countries, especially Azerbaijan.

Russia's influence in the Caucasus and other regions continues to exist today. Furthermore, the war with Ukraine is actually proof that the Soviet mentality continues even though Russia granted independence to all former Soviet states.